

Monika Saczyńska

Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie

**Penitencjaria Apostolska —
(nie)nowy obszar badań
Na marginesie ostatnich edycji źródłowych**

Repertorium Poenitentiariae Germanicum.

Bd. 9: Pius III. und Julius II. 1503—1513.

Text und indices bearb. von Ludwig Schmutge.

Berlin—Boston, De Gruyter, 2014

(2 Bände, ss. XXXII, 452 i ss. 252)

*Supplications from England and Wales in the Register of the
Apostolic Penitentiary 1410—1503.*

Eds. Peter D. Clarke, Patrick N.R. Zutshi. Vol. 3: 1492—1503.

Woodbridge, Suffolk, The Boydell Press, 2015, ss. XV, 396

Penitencjaria Apostolska pozostaje na marginesie badań mediewistyki polskiej. Podobnie wytworzone przez nią źródła są jedynie incydentalnie wykorzystywane w polskiej literaturze. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że sama Penitencjaria nie jest szerzej znana wśród mediewistów polskich. Tym ważniejsze wydaje się zwrócenie uwagi zarówno na nowości ukazujące się na jej temat, jak i na cały nurt badawczy, a także na samą instytucję i wytworzone przez nią źródła. A źródła to interesujące, wnoszące wiele informacji do takich zagadnień, jak kariery duchownych, problem duchownych pochodzących z nieprawego łoża, kwestie legalności małżeństw i polityki małżeńskiej, funkcjonowanie prawa kościelnego w życiu codziennym i posługiwanie się nim np. przy sporach o beneficja, różne przejawy pobożności; źródła te w niektórych wypadkach pozwalają nawet śledzić powiązania rodzinne oraz towarzyskie, jak również migracje. Wartość archiwum Penitencjarii docenili

badacze europejscy, o czym świadczą i edycje źródłowe, i śmiało w ostatnim czasie rozwijając się nurt badań nad Penitencjarią.

Początki Penitencjarii Apostolskiej sięgają XII wieku, a urząd powstał w 1. poł. XIII stulecia. Bezpośredni wpływ na jego powstanie miały dwa zjawiska związane z sakramentem pokuty: koncepcja rezerwatów papieskich oraz praktyka pielgrzymek do Rzymu, którym towarzyszyło otrzymanie absencji za grzechy.

W 2. ćwierci XII wieku rozpoczął się proces kształtowania koncepcji rezerwatów papieskich. Papież, korzystając z wystarczająco już rozwiniętego systemu prawa kanonicznego, zaczął zastrzegać swojej władzy udzielanie absencji od szczególnie ciężkich grzechów oraz w sprawach ważnych dla Kościoła¹. Pierwsze rezerваты papieskie wprowadził II Sobór Laterański w 1139 roku (C. 17 q. 4 c. 29: *Si quis suadente* — akt przemocy wobec duchownego był zagrożony karą ekskomuniki *ipso facto*, od której mógł uwolnić papież). Grupa spraw zarezerwowanych do decyzji papieskiej rosła stopniowo, osiągając taką liczbę, że następca św. Piotra był zmuszony przekazać część swych kompetencji w sprawie rezerwatów duchownemu zwanemu penitencjarzem (*penitentiarius pape*). Ten moment, który miał miejsce zapewne za pontyfikatu Innocentego III (1198—1216)², był impulsem do powstania urzędu Penitencjarii. Urzędnik stojący na czele Penitencjarii zaczął być nazywany *penitentiarius maior* i stosunkowo szybko zyskał tytuł kardynała (za pontyfikatu Innocentego IV, 1243—1254)³.

Drugim ważnym zjawiskiem była praktyka pielgrzymowania do Rzymu, co było połączone ze spowiedzią. Spowiednicy papiescy, udzielający pielgrzymom absencji w głównych bazylikach Rzymu, mieli szersze kompetencje niż duchowni kościołów lokalnych. Zostali oni włączeni do Penitencjarii Apostolskiej jako *penitentiarii minores*. Z czasów pontyfikatu Klemensa IV (1265—1276) pochodzi rozgraniczenie kompetencji pomiędzy *penitentiarii minores* a *penitentiarius maior*⁴, co dowodzi, że w tym czasie musiał już istnieć odrębny urząd Penitencjarii, cieszący się specjalnymi uprawnieniami delegowanymi

¹ Według Leopolda Carla Götz (Studien zur Geschichte des Bussakraments. „Zeitschrift für Kirchengeschichte“ 1896, 16, S. 569, przyp. 1) pierwsze rezerваты papieskie wprowadził II Sobór Laterański w 1139 r.: c. 15 — *Si quis suadente* — za przemoc wobec duchownego (za namową diabelską *suadente diabolo*) kara ekskomuniki, od której nie może uwolnić biskup, chyba że w niebezpieczeństwie śmierci; ukarany ma się stawić przed oblicze apostolskie.

² L. Schmugge, P. Hersperger, B. Wiggerhauser: *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II (1458—1464)*. Tübingen 1996, s. 4.

³ *Supplications from England and Wales in the Register of the Apostolic Penitentiary 1410—1503* (dalej: SEW). Eds. P.D. Clarke, P.N.R. Zutshi. Vol. 1: 1410—1464. Woodbridge, Suffolk 2012, s. XIII.

⁴ K. Salonen: *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448—1527*. Helsinki 2001, s. 40—42; P. Clarke: *Between Avignon and Rome: Minor Penitentiaries at the Papal Curia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. „Rivista di storia della Chiesa in Italia” 2009, 63, fasc. 2, s. 455.

bezpośrednio od papieża⁵. Na początku XIV wieku pisarze tego urzędu — podobnie jak pisarze kancelarii papieskiej — byli zorganizowani w kolegium⁶.

Archiwum Penitencjarii Apostolskiej jest zachowane od XV wieku, a właściwie od ok. połowy tego stulecia. Registry najstarszej serii akt *Registra Matrimonialium et Diversorum* obejmują 746 tomów z okresu od 1410 do 1890 roku.

Najstarszy zachowany tom — *Reg. Matrim. et Div.*, T. 1 — obejmuje sprawy z lat 1410—1411: pontyfikaty papieży pizańskich: Aleksandra V (ostatni miesiąc) i Jana XXIII (pierwszy rok pontyfikatu)⁷. Natomiast dwa kolejne tomy — *Reg. Matrim. et Div.*, T. 2 i 2bis — pochodzą z lat 1438—1442, czyli 8.—12. roku pontyfikatu Eugeniusza IV. Kolejny — *Reg. Matrim. et Div.*, T. 3 — obejmuje sprawy z lat 1448—1453, czyli 2.—6. roku pontyfikatu Mikołaja V. Od tego tomu do końca XV wieku dysponujemy mniej więcej kompletem akt. Brak rejestru z 5. roku pontyfikatu Aleksandra VI (czyli za lata 1496—1497; pontyfikat 1492—1503). Przy bliższej analizie zawartości widać także pewne braki fragmentów poszczególnych tomów. W archiwum Penitencjarii jest ponadto przechowywany jeden wolumin, który nie przynależy do serii rejestrów suplik, a obejmuje bulle papieskie z czasów Sykstusa IV (*Reg. Matrim. et Div.*, T. 27)⁸. Pomimo tych ubytków dysponujemy zbiorem 50 tomów akt z XV wieku do końca panowania Aleksandra VI (1492—1503). W aktach z XVI wieku obserwujemy już większe luki. Z uwagi na jedną z interesujących nas edycji źródłowych, które są pretekstem do niniejszych rozważań, wskażmy tylko na stan zachowania akt Penitencjarii z czasów pontyfikatu Juliusza II. Dla tego okresu brakuje fragmentów 2., 3. i 10. roku pontyfikatu oraz zaginęły akta z 6. roku. W aktach pochodzących z czasów kolejnych pontyfikatów są jeszcze większe ubytki⁹. Możemy powiedzieć, że sytuacja dla XV wieku jest zatem dość dobra.

W piętnastowiecznych rejestrach Penitencjarii jest luka dla okresu ponad ćwierć wieku (1412—1438). Przyczyny tego stanu rzeczy, będące przedmiotem dyskusji wśród historyków, nie są do końca jasne. Kluczowym zagadnieniem

⁵ K. Salonen: *The Penitentiary as a Well of Grace...*, s. 40—42 (gdzie wcześniejsza literatura).

⁶ SEW, Vol. 1, s. XIII.

⁷ Zob. F. Tamburini: *Il primo registro di suppliche dell'Archivio della Sacra Penitenzieria Apostolica (1410—1411)*. "Rivista di storia della Chiesa in Italia" 1969, 23, s. 384—427.

⁸ Zob. F. Tamburini: *Un registro di bolle di Sisto IV nell'Archivio della Penitenzieria Apostolica*. In: *Palaeographica, diplomatica e archivistica. Studii di onore di Giulio Batteli*. Vol. 2. Roma 1979, s. 375—405.

⁹ Zob. K. Salonen: *The Penitentiary as a Well of Grace...*, s. 425. Z czasów Leona X (1513—1521) brak akt z 1., 2. i 3. oraz z 6. i 8. roku pontyfikatu, z 4. roku pontyfikatu akta są niepełne. Akta z czasów krótkiego pontyfikatu Hadriana VI (1522—1523) też nie są kompletne. Duże braki są również w aktach z czasów kolejnego papieża — Klemensa VII (1523—1534), przykładowo z 2., 3. i 4. roku jego panowania zachowały się jedynie fragmenty materiału.

jest odpowiedź na pytanie o to, jaki miały charakter najstarsze zachowane registry Penitencjarii Apostolskiej, czyli czy przed 1410 rokiem rejestrowano supliki, czy też praktykę tę wprowadzono dopiero w XV wieku. Przed 1410 rokiem brak bezpośrednich świadectw istnienia registrów suplik. Zdaniem Emila Göllera musiały one istnieć, gdyż konstytucje Benedykta XII (1334—1342) nakazywały urzędowi papieskiemu ich prowadzenie¹⁰. Zwolennicy przeciwnej koncepcji skłaniają się do twierdzenia, że pierwsze zachowane do dziś rejestry Penitencjarii są faktycznie pierwszymi (lub co najwyżej jednymi z pierwszych), jakie powstały, a przed 1410 rokiem (lub niewiele wcześniej) nie rejestrowano w Penitencjarii suplik. Najstarsze zachowane tomy pochodzą ze szczególnych okresów dziejów papieństwa: pontyfikatów papieży pizańskich Aleksandra V i Jana XXIII oraz czasów soboru bazylejskiego i pontyfikatu Eugeniusza IV, przez ten sobór usuniętego. To właśnie ze względu na wyjątkowe okoliczności miano zacząć rejestrowanie suplik. Praktykę tę następnie porzucono. Po okresie soborowym, gdy papież przeniósł się do Rzymu, a sytuacja samego papieństwa uległa pewnej stabilizacji, powrócono — już na stałe — do praktyki rejestrowania suplik napływających do Penitencjarii¹¹.

Piętnastowieczne registry zawierają pisma przychodzące do Penitencjarii (supliki)¹². Najstarsze zachowane tomy registrów obejmują supliki z kilku lat. Od początku pontyfikatu Piusa II (1458—1464) każdy z tomów zawiera rejestry suplik z jednego roku kalendarzowego. Taki układ był zachowywany przez dwa pontyfikaty: Piusa II oraz Pawła II (1464—1471). Od początku pontyfikatu Sykstusa IV (1471—1484) w każdym tomie rejestrowano supliki z jednego roku pontyfikatu. Taka forma obowiązywała do 1513 roku, czyli do końca pontyfikatu Juliusza II (1503—1513)¹³.

Sprawy były rejestrowane w osobnych działach, odpowiadających ogólnym kategoriom spraw, którymi zajmowała się Penitencjaria Apostolska. Liczba i rodzaje działów różnią się w początkowych tomach¹⁴. I tak, w najstarszym

¹⁰ Zob. E. Göller: *Das alte Archiv der päpstlichen Pönitentiarie*. „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte. Supplement“ 1913, 20, s. 2.

¹¹ Zob. K. Salonen, L. Schmutge: *A Sip from the "Well of Grace". Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary*. Washington 2009, s. 6—7 (tam też wcześniejsza literatura).

¹² Po reformie Piusa V (1569 r.) uległa zmianie technika prowadzenia registrów; zaczęto prowadzić 2 serie akt: jedną przeznaczoną dla próśb przychodzących, druga zaś obejmowała rejestry pism wychodzących z Penitencjarii. Prowadzenie pierwszej z tych serii — suplik — zostało zakończone już niebawem, gdyż w 1585 r. Od tego momentu registry Penitencjarii Apostolskiej obejmują jedynie pisma wystawiane przez urząd, aż do 1890 r., kiedy to w ogóle zaprzestano rejestrowania; zob. tamże, s. 3—4. Na temat drogi supliki do Penitencjarii oraz wewnątrz urzędu i procesu podejmowania decyzji zob. tamże, s. 69—83.

¹³ Zob. tamże, s. 5.

¹⁴ Co może być argumentem za początkami prowadzenia rejestrowania w Penitencjarii w XV w. Najstarsze zachowane do dziś tomy poświadczałyby początki prowadzenia rejestrowania w Penitencjarii Apostolskiej oraz stopniowe kształtowanie się systemu porządkowania rejestrowania w fascykulach tematycznych i stopniowe wyodrębnianie się poszczególnych działów.

zachowanym tomie jest 5 kategorii spraw wpisywanych w osobnych działach (*De officio procuratoris, Super defectu natalium et forma ampliori, De matrimonialibus, De sancto Sepulcro, sancto Iacobo et commutatione votorum* oraz *In diversis formis*)¹⁵. W czasach Eugeniusza IV (1431—1447) w pierwszym tomie z tego pontyfikatu rejestry podzielono na 5 kategorii (*de confessionale perpetuum, de officio procuratoris, de diversis formis, [confessionale] ad vitam, de matrimonialibus*), ale kolejny zawiera jedynie rejestry suplik z jednej kategorii (*de diversis formis*)¹⁶. Natomiast w czasach Mikołaja V (1447—1455) w rejestrach są tylko dwie kategorie spraw: *de diversis* i *de defectu natalium et de uberiori*¹⁷. Od pontyfikatu Kaliksta III (1455—1458) w rejestrach posługiwano się sześcioma (*de matrimonialibus, de diversis formis, de promotis et promovendis, de defectu natalium, de uberiori, de confessionalibus*)¹⁸, a od pontyfikatu Piusa II (1458—1464) siedmioma kategoriami (*de matrimonialibus, de diversis formis, de declaratoris, de promotis et promovendis, de defectu natalium, de uberiori, de confessionalibus*)¹⁹. Ten podział utrzymał się w kolejnych tomach, aż do pontyfikatu Juliusza II, kiedy to kategorie *de diversis formis* i *de declaratoris* były rejestrowane razem, podobnie jak wszystkie rodzaje dyspens od defektu urodzenia (czyli kategorie *de defectu natalium* oraz *de uberiori*)²⁰. Poszczególne kategorie spraw odpowiadają właśnie materii, jaką zajmowała się Penitencjaria. Powstała ona bowiem, aby rozpatrywać rezerwy papieskie, czyli sprawy (grzechy), które mocą prawa kanonicznego zostały zastrzeżone do decyzji papieżowi. Do jej kompetencji należało: udzielanie absencji od różnego typu grzechów ciężkich, udzielanie dyspens w sytuacjach, gdy doszło do przekroczenia przepisów prawa kanonicznego, lub też dyspens w sytuacjach, gdy chcący przekroczyć prawo kanoniczne chcieli uniknąć konsekwencji swego czynu, ewentualnie w sytuacjach, gdy doszło już do przekroczenia przepisów prawa kanonicznego, a osoby, które tego się dopuściły, chciały przywrócić spokój swym sumieniom. A wreszcie Penitencjaria miała też uprawnienia do udzielania niektórych typów licencji, m.in. przywilejów papieskich, związanych z sakramentem pokuty oraz eucharystii (różne typy przywileju listu spowiedniego, przywilej ołtarza przenośnego), a także deklaracji w sprawach szczególnie skomplikowanych.

¹⁵ F. Tamburini: *Il primo registro...*, s. 390—395.

¹⁶ ASV, Penitencjaria Ap., *Reg. Matrim. et Div.*, T. 2 i 2bis.

¹⁷ Dane na podstawie: tamże, T. 3 i 4.

¹⁸ Dane na podstawie: tamże, T. 5 i 6.

¹⁹ Dane na podstawie: tamże, T. 7—11 i 13.

²⁰ *Repertorium Poenitentiarie Germanicum* (dalej: RPG). Bd. 9: *Pius III. und Julius II. 1503—1513*. Bearb. von L. Schmugge. Berlin—Boston 2014, s. XX i XXI. Kolejną zmianą było wpisywanie w początkowych latach pontyfikatu Juliusza II próśb o listy spowiednie w dziale *de diversis formis*; *Reg. Matrim. et Div.*, T. 51—54 (lata 1503—1508). Od *Reg. Matrim. et Div.*, T. 55 (lata 1509—1510) ponownie pojawia się w registrach osobny dział *de confessionalibus* (różne rodzaje listów spowiednich); zob. RPG, T. 9, s. X—XVII i XXII.

Poszczególne kategorie spraw były rejestrowane w oddzielnych składkach (przeważnie kwinternionach) tematycznych, które dodatkowo były numerowane (w obrębie jednego roku). Sprawy wpisywano mniej więcej chronologicznie; porządek ten jednak nie zawsze był ściśle przestrzegany, zdarzało się, że sprawy były wpisywane z opóźnieniem. Regesty suplik zajmują środkową część karty w registrach, natomiast na marginesach notowano: na marginesie lewym datę (przy czym nie była ona powtarzana w regeście sprawy), na marginesie prawym zaś — nazwę diecezji (była ona również wpisywana w samym regeście, po imieniu osoby zwracającej się do Penitencjarii)²¹. Objętość poszczególnych woluminów jest bardzo zróżnicowana; liczą one od ok. 100 kart do prawie 1000. I tak: k. 109 (*Reg. Matrim. et Div.*, T. 1); k. 209 (*Reg. Matrim. et Div.*, T. 25; 6. rok pontyfikatu Sykstusa IV); k. 542 (*Reg. Matrim. et Div.*, T. 40; 7. rok pontyfikatu Innocentego VIII); k. 828 (*Reg. Matrim. et Div.*, T. 49; 8. rok pontyfikatu Aleksandra VI); wreszcie k. 989 (*Reg. Matrim. et Div.*, T. 48; 8. rok pontyfikatu Aleksandra VI).

Badanie zawartości archiwum Penitencjarii Apostolskiej jest dość młodym nurtem w mediewistyce europejskiej, ale początek zainteresowania naukowego samą instytucją, jej dziejami i funkcjonowaniem sięga już XVIII wieku. Wówczas to Vincentius Petra opublikował swoje studium na temat Penitencjarii²². Dzieło, mające charakter opracowania naukowego, do dziś zachowuje swoją wartość. Dodatkowo jego znaczenie podnosi fakt, że jest świadectwem epoki i stanu archiwum sprzed okresu napoleońskiego, a autor mógł korzystać z woluminów, które później zaginęły. Pomimo otwarcia Archiwów Watykańskich dla badaczy przez Leona XIII w 1881 roku archiwum Penitencjarii Apostolskiej pozostało zamknięte. Nie zniechęciło to jednak historyków do badań nad tym urzędem. Koncentrowano się na źródłach przechowywanych poza tym archiwum, stąd zainteresowanie formularzami używanymi w Penitencjarii oraz systemem opłat wnoszonych za czynności urzędowe²³. Na początku XX wieku ukazała się monumentalna praca Emila Göllera *Die päpstliche Poenitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V* (T. 1—2. Rom 1907—1911). Pozostaje ona jednym z ważniejszych opracowań dotyczących Penitencjarii Apostolskiej i to pomimo istotnego mankamentu — autor nie miał dostępu do archiwum urzędu. Już po wydaniu swego dzieła Göl-

²¹ Taki formalny układ zapisu pojawia się dopiero w czasach Kaliksta III — zob. *Reg. Matrim. et Div.*, T. 5.

²² V. Petra: *De Sacra Poenitentiarie Apostolica*. Roma 1712.

²³ Zob. H. Denifle: *Die älteste Taxrolle der apostolischen Pönitentiarie*. „Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalter“ 1888, 4, s. 201—238; C. Eubel: *Der Registerband des Cardinalgrosspönitentiaris Bentevenga*. „Archiv für katholisches Kirchenrecht“ 1890, 64, s. 3—69; H.Ch. Lea: *A Formulary of the Papal Penitentiary in Thirteenth Century*. Philadelphia 1892; Tenze: *The Taxes of the Papal Penitentiary*. „The English Historical Review” 1893, 8, s. 424—438.

ler uzyskał prawo do dwudniowej wizyty w archiwum Penitencjarii²⁴. Efektem tych krótkich odwiedzin jest artykuł na temat archiwum, w którym autor nie ustrzegł się jednak pewnych nieścisłości²⁵.

Na początku XX wieku historycy zaczęli słusznie zwracać uwagę na bezzasadność prowadzenia studiów nad Penitencjarią bez możliwości korzystania z jej archiwum. Prefekt Archivio Segreto Vaticano Angelo Mercati, odpowiadając na te postulaty, podjął starania o uzyskanie zgody na otwarcie archiwum Penitencjarii. Jednak w 1927 roku papież Pius XI odmówił i tym samym archiwum tego urzędu pozostało niedostępne dla badaczy. Osobne miejsce w historiografii Penitencjarii zajmuje Filippo Tamburini, jej wieloletni archiwariusz, który mając dostęp do akt, zajął się także ich naukowym badaniem. Plonem jego pracy badawczej jest spora liczba opublikowanych studiów analizujących różnorodne zagadnienia dotyczące uprawnień Penitencjarii Apostolskiej, praktyki jej działania oraz wytworzonych przez ten urząd akt i dokumentów²⁶. Inni historycy, nie mając wstępu do archiwum, jedynie wyjątkowo poświęcali swą uwagę Penitencjarii²⁷.

W 1983 roku decyzją papieża Jana Pawła II część najstarszych akt Penitencjarii, obejmujących lata 1409—1567, została udostępniona badaczom. Wydarczenie to miało miejsce — co warto podkreślić — w 102 lata po otwarciu Archiwów Watykańskich dla naukowców. W 2009 roku papież Benedykt XVI udzielił zgody na przesunięcie cezury dla akt udostępnianych historykom na koniec pontyfikatu Piusa X, czyli na rok 1914²⁸. Niektóre serie są jednak nadal wyłączone z dostępu²⁹.

²⁴ K. Salonen: *The Penitentiary as a Well of Grace...*, s. 34.

²⁵ E. Göller: *Das alte Archiv...*, s. 1—19.

²⁶ Wymieńmy niektóre: F. Tamburini: *Il primo registro...*, s. 384—427; Tenże: *Note diplomatiche alle "Lettere" del Cardinale Penitenziere (secoli XIV—XV)*. "Annali della Scuola speciale per archivisti e bibliotecari dell'Università di Roma" 1971, 11, s. 122—131; Tenże: *Note diplomatiche intorno a suppliche e lettere di Penitenzieria (sec. XIV—XV)*. "Archivum Historiae Pontificae" 1973, 11, s. 143—208; Tenże: *La dispense matrimoniali come fonte storica nei documenti della Penitenzieria Apostolica (sec. XIII—XVI)*. In: *Le modèle familial européen. Normes, déviations, contrôle du pouvoir. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma*. Rome 1986, s. 9—30; Tenże: *La Penitenzieria Apostolica durante il papato avignonese*. In: *Aux origines de l'état moderne. Le fonctionnement administratif de la Papauté d'Avignon, Actes de la table ronde organisée par l'Ecole française de Rome avec le concours de CNRS...*, (Avignon, 23—24 janvier 1988). Roma 1990, s. 251—268; Tenże: *Die Apostolische Pönitentiarie und die Dispense "super defectu natalium"*. In: *Illegimität im Spätmittelalter*. Hrsg. L. Schmutge. München 1994, s. 123—132.

²⁷ Na przykład: T. Majic: *Die apostolische Pönitentiarie im 14. Jahrhundert*. „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte“ 1955, 50, s. 129—177.

²⁸ *La Penitenzieria Apostolica e il suo archivio*. Ed. A. Saracco. Città del Vaticano 2012, s. 5.

²⁹ Wszystkie prace powstałe na podstawie serii *Registra Matrimonialium et Diversorum* przed publikacją muszą uzyskać zgodę urzędu. Wynika to z faktu, że spora część spraw, którymi zajmowała się Penitencjaria, należy do *foro interno*.

Jeszcze do niedawna udostępniano tomy najstarszej serii akt Penitencjarii Apostolskiej *Registra Matrimonialium et Diversorum* w czytelni Archiwów Watykańskich w Watykanie. W marcu 2012 roku nastąpiła radykalna zmiana. Wówczas to otworzono pracownię naukową w siedzibie Penitencjarii Apostolskiej (Palazzo della Penitenzieria, Piazza della Penitenzieria 1). Ta reorganizacja oraz przenosiny udostępnianych wcześniej w pracowni Archiwów Watykańskich akt były przygotowywane już od 2011 roku. Obecnie można korzystać z archiwum w historycznej siedzibie urzędu³⁰.

Otworzenie dla historyków archiwum Penitencjarii dało możliwość pracy ze źródłami wcześniej właściwie nieznanymi i нефunkcjonującymi w świadomości i obiegu naukowym. Zapoczątkowało to nowy rozdział w badaniach nad Penitencjarią Apostolską. Możemy nawet mówić o „nowym początku” — po 250 latach od zainicjowania refleksji naukowej na tym polu. Historycy, zyskawszy dostęp do materii archiwalnej, przystąpili do jej opracowania. Szczególne miejsce wśród badaczy pracujących z aktami Penitencjarii zajmuje Ludwig Schmugge. Badania nad pielgrzymkami do Rzymu³¹, a następnie dyspensami od nieprawego urodzenia³² doprowadziły go do rejestrów Penitencjarii. W 1995 roku wyszła jego praca przedstawiająca na szerokim tle problematykę duchownych obarczonych zmazą nieprawego pochodzenia i ich karier³³. W następnym roku zaś ukazało się studium źródłoznawcze, w którym wraz z Patrikiem Herspergerem i Béatrice Wiggenhauser analizuje registry Penitencjarii z czasów Piusa II³⁴. W następnych latach publikowano kolejne jego prace o Penitencjarii i jej rejestrach, a także różnych problemach związanych z materią jej źródeł, jak prawo kanoniczne, kontakty pomiędzy centrum a peryferiami świata chrześcijańskiego, dyspensy od nieprawego pochodzenia, legalność małżeństw, jak również różne elementy pobożności (m.in. pielgrzymki jubile-

³⁰ Regulamin korzystania ze zbiorów: <http://www.penitenzieria.va/content/paenitentiaria/it/archivio/Guida.html>, oraz warunki udostępniania: <http://www.penitenzieria.va/content/paenitentiaria/it/archivio/modalitadiaccesso.html>.

³¹ Zwróćmy uwagę na następujące prace: L. Schmugge: „*Pilgerfahrt macht frei*“ — *Eine These zur Bedeutung des mittelalterlichen Pilgerwesens*. „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte“ 1979, 74, 1—2, s. 16—31; Tenże: *Die Anfänge des Organisierten Pilgerverkehrs im Mittelalter*. „Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken“ 1984, 64, s. 1—83; Tenże: *Pellegrini tedeschi in Italia*. In: *Comunicazione e mobilità nel Medioevo. Incontri fra il Sud e il Centro dell'Europa (secoli XI—XIV)*. A cura di S. de Rachewiltz, J. Reidmann. Bologna 1995 (Annali dell'Istituto storico italo-germanico, Quaderno 48), s. 169—196; L. Schmugge: *Kollektive und individuelle Motivstrukturen im Mittelalterlichen Pilgerwesen*. In: *Migration in der Feudalgesellschaft*. Hrsg. G. Jaritz, A. Müller. Frankfurt a.M.—New York 1998, s. 263—289.

³² Z wczesnych prac: L. Schmugge: *Schleichwege zu Pfründe und Altar. Päpstliche Dispense vom Geburtsmakel 1449—1533*. „Historische Zeitschrift“ 1993, 257, s. 615—645.

³³ L. Schmugge: *Kirche, Kinder, Karrieren. Päpstliche Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter*. Zürich 1995.

³⁴ L. Schmugge, P. Hersperger, B. Wiggenhauser: *Die Supplikenregister...*

uszowe i przywileje papieskie)³⁵. Zainteresowania badawcze Ludwiga Schmuggego zaowocowały monumentalnym projektem edytorskim *Repertorium Poenitentiariae Germanicum* (o czym dalej). Kolejną osobą, na której prace trzeba zwrócić uwagę, jest fińska badaczka Kirsi Salonen. Swoje badania w archiwum Penitencjarii rozpoczęła od rozpoznania problemów dyspens *de defectu natalium* oraz spraw związanych z legalnością małżeństw z prowincji w Uppsali, a także kontaktów Finów ze Stolicą Apostolską w późnym średniowieczu³⁶. W 2002 roku ukazała się jej praca na temat Penitencjarii. Autorka kreśli w niej przez pryzmat suplik z terenów prowincji w Uppsali obraz funkcjonowania urzędu oraz zakres i głębokość ingerencji papieństwa w życie mieszkańców diecezji pozostającej na krańcach ówczesnego świata chrześcijańskiego³⁷. Następne lata przynosiły kolejne studia tej badaczki o Penitencjarii i różnorodnych relacjach fińskich z urzędami papieskimi, a ostatnio także na temat poszczególnych aspektów (np. przemocy) przestępstw, jakimi w Penitencjarii się zaj-

³⁵ L. Schmugge: *Verwaltung des Gewissens: Beobachtungen zu den Registern der päpstliche Pönitentie*. "Rivista Internazionale di Dritto Canonico" 1996, 7, s. 47—76; Tenże: *Centro e periferia attraverso le dispense pontificie nel secolo XV*. In: *Vita religiosa e identità politiche: universalità e particolarismi nell'Europa del tardo medioevo*. A cura di S. Gensini. Pisa 1998, s. 33—58; L. Schmugge: *Cleansing on Consciences: Some Observations Regarding the Fifteenth-Century Registers of the Papal Penitentiary*. "Viator" 1998, 29, s. 345—361; Tenże: *Salamanticensia Poenitentiariae*. "Studia Gratiana" 1998, 29, s. 779—793; Tenże: *Kanonistik in der Pönitentie*. *Beobachtungen an den Supplikenregistern der Zeit Eugens IV. und Pius II.* In: *Summe-Glosse-Kommentar. Juristisches und Rhetorisches in Kanonistik und Legistik*. Hrsg. F. Theisen, W.E. Voß. Osnabrück 2000, s. 147—193; L. Schmugge: *Die Jubiläen von 1450 und 1475 im Spiegel des Archives der Pönitentie*. In: *I Giubilei nella storia della Chiesa*. Città del Vaticano 2001, s. 359—375; Tenże: *Suppliche e diritto canonico. Il caso della Penitenzieria*. In: *Suppliche et requêtes le gouvernement par la grâce en Occident (XIIe—XVe siècle)*. Réd. H. Millet. Rome 2003 (Collection de l'École française de Rome; 310), s. 207—231; L. Schmugge: *Beobachtung zu deutschen Ehedispensen aus der Zeit Papst Paul II. (1464—1471)*. In: *Kurie und Region. Festschrift für Brigide Schwarz zum 65. Geburtstag*. Hrsg. B. Flug, M. Matheus, A. Rehberg. Stuttgart 2005, s. 113—128; L. Schmugge: *Le dispense matrimoniali della Penitenzieria Apostolica*. In: *I tribunali del matrimonio (secoli XV—XVIII)*. A cura di S. Seidel Menchi e D. Quagliani. Bologna 2006 (Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento; Quaderni, 68), s. 253—269.

³⁶ K. Salonen: *In Their Fathers' Footsteps. The Illegitimate Sons of Finnish Priests According to the Archives of the Sacred Penitentiary 1449—1523*. In: *Roma Magistra Mundi. Itineraria culturae medievalis. Parvi flores. Mélanges offert au Père L.E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire*. Réd. J. Hamesse. Louvain-la-Neuve 1998, s. 339—354; K. Salonen: *Finnish Illegal Marriages 1449—1523*. In: *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*. Ed. M. Korpiola. Saarijärvi 1999, s. 151—167; K. Salonen: *Long Path to Forgiveness. The Relationship Between Finland and the Holy See in the Late Middle Ages, Especially in the Light of the Cases in the Penitentiary Registers*. „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken“ 1999, 79, s. 283—318; Taž: *Monaci finlandesi nell'archivio medievale della Penitenzieria Apostolica*. "Settentrione" 2002, 14, s. 142—157.

³⁷ K. Salonen: *The Penitentiary as a Well of Grace...*

mowano³⁸. Wreszcie w 2009 roku wyszła wspólna książka autorstwa Ludwiga Schmuggego oraz Kirsi Salonen, będąca do pewnego stopnia podsumowaniem ówczesnego etapu wiedzy na temat funkcjonowania Penitencjarii Apostolskiej w średniowieczu³⁹. Spośród innych badaczy pracujących na tym polu trzeba wymienić Wolfganga Müllera, interesującego się sprawami taks wnoszonych w papieskich urzędach, a ostatnio także kwestią stosunku prawa kanonicznego do przemocy, dla którego to zagadnienia akta Penitencjarii dostarczają interesującej materii⁴⁰. Kolejnym badaczem jest Arnold Esch, w latach 1988—2001 dyrektor Niemieckiego Instytutu Historycznego w Rzymie, poruszający w swych ostatnich pracach szereg zagadnień z życia codziennego, które mają swe odbicie w aktach Penitencjarii⁴¹. Peter D. Clarke badał akta Penitencjarii w kontekście kar kościelnych, ale też poświęcał swoją uwagę funkcjonowaniu urzędu w XIII i XIV wieku (penitencjarze mniejsi) oraz relacjom pomiędzy centrum a peryferiami na przykładzie spraw angielskich w Penitencjarii⁴². Wreszcie Patrick Zutshi, który wytrwale przedzierał się przez labirynt ku-

³⁸ K. Salonen: *The Decisions of Pope Pius II in the Penitentiary Registers*. In: *Päpste, Pilger, Pönitentiarie. Festschrift für Ludwig Schmugge zum 65. Geburtstag*. Hrsg. A. Meyer, C. Rendtel, M. Wittmer-Butsch. Tübingen 2004, s. 515—530; K. Salonen: *Benefici, omicidi, pellegrinaggi. I finlandesi nella Curia nel tardo medioevo*. In: *Kurie und Region...*, s. 435—450; Taż: *The Fame of the Dominicans according to the Penitentiary Archives*. In: *Omnia disce. Medieval Studies in Memory of Leonard Boyle O.P.* Eds. A.J. Duggan, J. Greatrex, B. Bolton. Aldershot 2005, s. 263—275; K. Salonen: *The Apostolic Penitentiary and Void Monastic Professions*. In: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII—XIV*. Ed. P. Krafł. Praha 2008, s. 495—505; K. Salonen: *The Apostolic Penitentiary and Domestic Violence. The Apostolic Penitentiary in the Middle Ages and its Historical Records*. In: *Law and Private Life in the Middle Ages*. Eds. P. Anderson, M. Münster-Swendsen, H. Vogt. Copenhagen 2009, s. 29—48; K. Salonen: *The Apostolic Penitentiary and Violence in the Roman Curia*. In: *Violence and the Medieval Clergy*. Eds. G. Jaritz, A. Marinović. Budapest 2001, s. 17—28.

³⁹ K. Salonen, L. Schmugge: *A Sip from the "Well of Grace"...*

⁴⁰ W. Müller: *Die Gebühren der päpstlichen Pönitentiarie (1338—1569)*. „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken“ 1998, 78, s. 189—261; Tenze: *The Price of Papal Pardon. New Fifteenth-Century Evidence*. In: *Päpste, Pilger, Pönitentiarie...*, s. 457—481; Tenze: *Violence et droit canonique: les enseignements de la Pénitencerie apostolique (XIIIe—XVIe siècle)*. «Revue Historique» 2007, Octobre, s. 771—796.

⁴¹ A. Esch: *Wahre Geschichten aus dem Mittelalter. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*. München 2010; Tenze: *Il riflesso della grande storia nelle piccolo vite: le suppliche alla Penitenzieria*. In: *Europa e Italia. Studi in onore di Giorgio Chittolini*. Firenze 2011 (Reti Medievali. E-Book; 15), s. 181—193; Tenze: *Tedeschi nella Roma del Rinascimento. Nuovi dati dai Registri della Penitenzieria Apostolica*. In: *Roma e il Papato nel medioevo. Studi in onore Massimo Miglio*. T. 1: *Percezioni, scambi, pratiche*. A cura di A. de Vincentis. Roma 2012, s. 389—401; A. i D. Esch: *Frauen nach Jerusalem. Weibliche Pilger zum Heiligen Grab in den Registern der Pönitentiarie Apostolica 1439—1479*. „Archiv für Kulturgeschichte“ 2012, 94, H. 2, s. 293—311.

⁴² P.D. Clarke: *The Records of the Papal Penitentiary as a Source for the Ecclesiastical Interdict*. In: *Päpste, Pilger, Pönitentiarie...*, s. 411—433; Tenze: *Between Avignon and Rome:*

rialny, śledząc obieg pism, system ich rejestrowania i rozwój kurialnych instytucji⁴³. Ci dwaj ostatni badacze podjęli się trudu edycji suplik z obszaru Anglii i Walii, o czym dalej. Na szczególną uwagę zasługują również studia zbiorowe poświęcone różnym zagadnieniom związanym z funkcjonowaniem i działalnością Penitencjarii. Wymienić tu trzeba tomy pod redakcją Gerarda Jaritza, Kirsi Salonen oraz Torsteina Jørgensena, poświęcone analizie kontaktów centrum — peryferia na podstawie właśnie rejestrów Penitencjarii⁴⁴. Także problemowi relacji Stolicy Apostolskiej z diecezjami lokalnymi zostały poświęcone dwie konferencje zorganizowane przez Fiński Instytut Historyczny w Rzymie, przy współpracy z Niemieckim Instytutem Historycznym w Rzymie, w listopadzie 2001 roku oraz we wrześniu 2002 roku. Pokłosiem tych spotkań jest zbiór studiów pod redakcją Kirsi Salonen i Christiana Krötza, który ukazał się w 2003 roku⁴⁵.

Ponadto Archiwum Penitencjarii od 2009 roku inspiruje prace badawcze, organizując różnego typu spotkania badawcze. Do tej pory odbyło się pięć dwudniowych sympozjów oraz zapoczątkowano też serię jednodniowych spotkań studyjnych (*le giornate di studio*). Pierwsze sympozjum odbyło się w dniach 13—14 stycznia 2009 roku i było poświęcone Penitencjarii Apostolskiej oraz sakramentowi pokuty w perspektywie historycznej, prawnej, teologicznej oraz pastoralnej⁴⁶. W następnym roku — w dniach 4—5 listopada 2010 roku — dyskutowano problematykę pokuty na przełomie I i II tysiąclecia. Referenci poruszali różne zagadnienia szczegółowe (typy pokuty, praktyczna strona wypełniania pokuty, kaznodziejstwo i kazania pokutne, rozwój prawa kanonicznego w owym czasie, a nawet emocje związane z praktykami po-

Minor Penitentiaries at the Papal Curia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. "Rivista di Storia della Chiesa in Italia" 2009, 63, fasc. 2, s. 455—510; Tenże: *Central Authority and Local Powers: the Apostolic Penitentiary and the English Church in the Fifteenth Century*. "Historical Research" 2011, 84, s. 416—442.

⁴³ P. Zutshi: *Inextricabilis curie labyrinthus. The Presentation of Petitions to the Pope in the Chancery and the Penitentiary during the Fourteenth and First Half of the Fifteenth Century*. In: *Päpste, Pilger, Pönitentie...*, s. 395—410; Tenże: *The Origins of the Registration of Petitions in the Papal Chancery in the First Half of the Fourteenth Century*. In: *Suppliques et requêtes le gouvernement...*, s. 177—191; Tenże: *Petitioners, Proctore, Popes: the Development of Curial Institutions c. 1150—1250*. In: *Pensiero e sperimentazioni istituzionali nella "Societas Christiana" (1046—1250)*. Ed. G. Andenna. Milano 2007, s. 265—293.

⁴⁴ *The Long Arm of Papal Authority. Late Medieval Christian Peripheries and Their Communication with the Holy See*. Eds. G. Jaritz, T. Jørgensen, K. Salonen. Bergen—Budapest—Krems 2004; "...et usque ad ultimum terrae". *The Apostolic Penitentiary in Local Contexts*. Eds. G. Jaritz, T. Jørgensen, K. Salonen. Budapest 2007.

⁴⁵ *The Roman Curia, the Apostolic Penitentiary and the Parties in the Later Middle Ages*. Eds. K. Salonen, Ch. Krötzl. Roma 2003.

⁴⁶ *La Penitenzieria Apostolica e il Sacramento della Penitenza. Percorso storici-giuridici-teologici e prospettive pastorali*. Eds. A. Sodi, J. Ickx. Città del Vaticano 2009.

kutnymi)⁴⁷. Trzecie sympozjum — 16—17 listopada 2012 roku — poświęcone było problemowi pokuty w czasach od Grzegorza VII (1073—1085) do Bonifacego VIII (1295—1303)⁴⁸. Był to zatem okres, kiedy ukształtował się urząd Penitencjarii. Podczas kolejnych dwóch spotkań uczestnicy zastanawiali się nad różnymi zagadnieniami pokuty oraz dziejami urzędu Penitencjarii w następnych epokach. W 2013 roku (14—15 listopada) skupiono się na okresie humanizmu i renesansu (1300—1517)⁴⁹. Natomiast w 2015 roku (11—12 listopada) refleksji poddano czas „długiego” wieku XVI, czyli lata 1517—1614⁵⁰. Równocześnie organizowane są jednodniowe spotkania studyjne. Pierwsze odbyło się 18 listopada 2011 roku i zostało poświęcone samemu archiwum oraz różnym zagadnieniom źródłowym⁵¹. Dodatkową okazją było otwarcie archiwum historycznego dla badaczy, a także pracowni naukowej w siedzibie urzędu. Kolejna *la giornata di studio*, zatytułowana „L’archivio della Penitenzieria Apostolica: stato attuale e prospettive future”, odbyła się 22 listopada 2016 roku⁵².

Archiwum prowadzi też prace nad udostępnianiem wiedzy o swoich zasobach. Część skromnych pomocy archiwalnych jest dostępna tylko w archiwum (na prawach rękopisu). Ostatnio ukazało się zwięzłe omówienie zawartości Archiwum Penitencjarii Apostolskiej i dostępnych badaniom historyków serii akt, przygotowane przez pracownika samego archiwum Ugo Taraborrellego⁵³.

Polskie badania w Archivio Segreto Vaticano mają równie długą metrykę, co prowadzone przez historyków z innych krajów. Rozpoczęły się także po jego otwarciu w 1881 roku. Od tego czasu przyniosły różnorodny plon w postaci wypisów źródłowych, edycji oraz studiów⁵⁴. Natomiast polskie badania

⁴⁷ *La penitenza tra I e II millennio. Per una comprensione delle origini della Penitenzieria Apostolica*. Eds. M. Sodi, R. Salvarini. Città del Vaticano 2012.

⁴⁸ *La Penitenza tra Gregorio VII e Bonifacio VIII — teologia — pastorale — istituzioni*. Città del Vaticano 2013.

⁴⁹ *Penitenza e Penitenzieria tra Umanesimo e Rinascimento. Dottrine e prassi dal Trecento agli inizi dell’età moderna (1300—1517)*. A cura di A. Manfredi, R. Rusconi, M. Sodi. Città del Vaticano 2014.

⁵⁰ *Penitenza e Penitenzieria nel “secolo” del Concilio di Trento. Prassi e dottrine in un mondo più largo (1517—1614)*. A cura di M. Sodi, A. Saraco. Città del Vaticano 2016.

⁵¹ *La Penitenzieria Apostolica e il suo archivio...*

⁵² <http://www.penitenzieria.va/content/penitenzieriaapostolica/it/profilo/eventi/2016/giornata-di-studio-archivio.html> [data dostępu: 01.12.2016].

⁵³ U. Taraborrelli: *L’Archivio della Penitenzieria Apostolica*. In: *Memoria fidei. Archivi ecclesiastici e Nuova Evangelizzazione. Atti del Convegno, Roma, 23—25 ottobre 2013*. A cura di A. Cifres. Roma 2016, s. 69—83.

⁵⁴ Na temat badań polskich w Archivio Segreto Vaticano zob. D. Rederowa: *Ze studiów nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą. Ekspedycja Rzymska (1886—1918)*. „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1958, T. 4, s. 191—256; W. Bandura: *Spuścizna rękopiśmienna Ekspedycji Rzymskiej PAU. Średniowiecze*. St. Żr. 1972, T. 17, s. 159—166. Ostatnio zagadnienie to omówił Marek Daniel Kowalski. Autor zwrócił także uwagę na okoliczności zewnętrzne (polityczne), mające dość duży wpływ na kształt prowadzo-

nad Penitencjarią Apostolską są na etapie początkowym⁵⁵. Do tej pory ukazały się jedynie nieliczne opracowania w języku polskim dotyczące dziejów tego urzędu⁵⁶ lub analizujące poszczególne zagadnienia poruszane w suplikach kierowanych do Penitencjarii⁵⁷.

Nie tylko kolejne opracowania i przyczynki są plonem badań historyków ostatnich 40 lat. Równie owocny jest nurt edytorstwa źródeł. Przed otwarciem archiwum Penitencjarii Apostolskiej opublikowano niektóre z formularzy używanych w Penitencjarii w XIII i XIV wieku. Znamy 14 tego typu dzieł przechowywanych w różnych bibliotekach na świecie⁵⁸. Trzy z nich znalazły swych wydawców. Najstarszy znany to formularz kardynała Tommasa di Capua, ułożony w latach 1234—1243, wydany w 1892 roku przez Henry'ego

nych (lub zaprzestawanych) prac, zob. M.D. Kowalski: *Polish Research into Late Medieval Curia Registers (14th and 15th Centuries)*. In: *Friedensnobelpreis und historische Grundlagenforschung. Ludwig Quidde und die Erschließung der kurialen Registerüberlieferung*. Hrsg. M. Matheus. Berlin—Boston 2011, s. 497—508.

⁵⁵ Przygotowuję studium dotyczące polskich spraw w Penitencjarii Apostolskiej w XV w.

⁵⁶ J. Smółucha: *Sacra Poenitentiaria Apostolica i jej działalność w XV wieku*. W: *Milosierdzie i praktyka życiowa*. Red. P.F. Nowakowski, W. Szymborski. Kraków 2009, s. 217—227; P. Steczkowski: *Penitencjaria Apostolska (XIII—XVI w.). Powstanie, ewolucja, odnowienie*. Rzeszów 2013. Druga z wymienionych prac jest — jak sam autor pisze — studium historyczno-kanonicznym. Z punktu widzenia historyka rozprawa ta wnosi bardzo niewiele.

⁵⁷ A. Radziwiński: „...super irregularitate, si quam propter ream incurrit”. *Dyspensy „ex defectu perfectae lenitatis” duchowieństwa w okresie pontyfikatu Marcina V*. W: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*. Red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski. Toruń 1997, s. 115—137; A. Radziwiński: *Dispensen super defectu perfectae lenitatis. Die Konflikte des spätmittelalterlichen Klerus und die Methoden ihrer Bewältigung*. In: *Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter*. Wyd. R. Czaja, E. Mühle, A. Radziwiński. Toruń 2012, s. 277—288; A. Radziwiński: *Dyspensy de diversis formis dla polskiego duchowieństwa. Z dziejów stosowania prawa kanonicznego i obyczajowości w późniejszym średniowieczu*. *Rocz. Hist.* 2015, T. 81, s. 107—128; M. Saczyńska: *Supliki polskich duchownych w archiwum Penitencjarii Apostolskiej (1471—1492)*. W: *Fundamenty średniowiecznej Europy*. Red. Ż. Sztylc i in. Toruń 2013, s. 187—202; M. Saczyńska: *Supliki polskie w najstarszej księdze Penitencjarii Apostolskiej (Registra Matrimonialium et Diversorum, t. 1)*. W: *Ecclesia — societas — fontes. Studia z dziejów średniowiecza*. Red. M. Piber, P. Węcowski. Warszawa 2014, s. 110—118; M. Saczyńska: *W poszukiwaniu zbawienia. Sprawy polskie i litewskie w Penitencjarii Apostolskiej w latach 1471—1492*. W: *Polacy we Włoszech — Włosi w Polsce*. Red. G. Wrześniak, A. Bender. Warszawa 2015, s. 47—69; Ł. Kowalczyk: *Przeszkoda ułomności cielesnej (defectus corporis) w suplikach duchownych metropolii gnieźnieńskiej skierowanych do Penitencjarii Apostolskiej w latach 1431—1503*. W: *Ecclesia et homines. Instytucje i ludzie Kościoła w czasach Jagiellonów (XIV—XVI w.)*. Red. A. Januszek-Sieradzka. San-domierz 2014, s. 31—52.

⁵⁸ S. Pagano: *Formulari di suppliche e di lettere della Penitenzieria Apostolica anteriori al secolo XV*. In: *La Penitenzieria Apostolica e il suo archivio...*, s. 23—32.

Charlesa Lea, o czym już wspominałam⁵⁹. Lea w 1891 roku zakupił rękopis, zawierający m.in. formularz Tommasa di Capua, w berlińskim antykwariacie Alberta Cohna, który z kolei kupił manuskrypt w 1889 roku we Włoszech. Obecnie rękopis ten jest przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Pensylwanii (*cod. Lea lat. 16 — k. 79v—104r*)⁶⁰. Kolejny zachowany formularz to dzieło kardynała Bentivegna, ułożone w latach 1270—1280, a przechowywane w Biblioteca Comunale w Asyżu (*ms. 336*)⁶¹. Został on opublikowany w 1890 roku przez Konrada Eubela⁶². Niestety, edycja ta jest obciążona licznymi błędami. Wreszcie, doczekał się edycji przechowywany w Bibliotece Watykańskiej formularz Waltera ze Strasburga, skomponowany w latach 1382—1384 (*Vat. lat. 2663*)⁶³.

Dopiero po udostępnieniu archiwów Penitencjarii możliwe było podjęcie prac nad edycją suplik. Wydawanie registrów Penitencjarii Apostolskiej z serii *Registra Matrimonialium et Diversorum* zapoczątkowane zostało przez serię *Repertorium Poenitentiariae Germanicum* (cytowane jako: RPG), której inicjatorem i wydawcą jest od lat Ludwig Schmugge. Projekt miał swój początek w 1992 roku, kiedy to na zebraniu naukowym w Niemieckim Instytucie Historycznym w Rzymie postanowiono rozpocząć nowy projekt edytorski, towarzyszący projektowi *Repertorium Germanicum*. Wydawane od 1998 roku RPG

⁵⁹ H.Ch. Lea: *A Formulary of the Papal Penitentiary...* Zob. też: F. Ehrle: *Zur Geschichte des Schatzes der Bibliothek und des Archives der Päpste im 14. Jahrhundert*. „Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters“ 1885, 1, s. 36, 361; Ch.H. Haskins: *The Sources for the History of the Papal Penitentiary*. „Chicago Journal“ 1905, Vol. 9, no 3, s. 421—450; A. Lang: *Beiträge zur Geschichte der apostolischen Pönitentie im 13. und 14. Jahrhundert*. „Mitteilungen des Instituts für Österreichisches Geschichtsforschung“ 1907, 7, s. 20—43, spec. s. 26, przyp. 1; E. Göller: *Die päpstliche Poenitentie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V.* Bd. 1. Rom 1907, Teil 1, s. 42, nota 1.

⁶⁰ Zob. *Catalogue of Manuscripts in the Libraries of the University of Pennsylvania to 1800*. Compiled by N.P. Zacour, R. Hirsch. Philadelphia 1965, s. 149 — autorzy katalogu uważają, że rękopis został spisany w Italii ok. 1290 r.

⁶¹ C. Cenci: *Bibliotheca manuscript ad Sacrum Conventum Assisiensem*. Assisi 1981, s. 274 n. 474 e tav.; zob. też: Ch.H. Haskins: *Two Roman Formularies in Philadelphia*. In: *Miscellanea Francesco Ehrle. Scritti di storia e paleografia pubblicati [...] in occasione dell'ottantesimo natalizio dell'E.mo Cardinale Francesco Ehrle*. T. 4: *Paleografia e diplomatica*. Roma 1924 (Studi e testi; 40), s. 275—286.

⁶² K. Eubel: *Der Registerband des Kardinalgrosspönitentiars Bentivegna*. „Archiv für katholisches Kirchenrecht“ 1890, 64, s. 3—69.

⁶³ M. Meyer: *Die Pönitentie-Formularsammlung des Walter Murner von Strassberg. Beiträge zur Geschichte und Diplomatik der päpstlichen Pönitentie im 14. Jahrhundert*. Freiburg 1979. Zob. też: Ch.H. Haskins: *The Sources for the History of the Papal Penitentiary...*, s. 421—450, s. 437 i nast.; E. Göller: *Die päpstliche Poenitentie...*, s. 68 i nast. oraz s. 38—46; *A Catalogue of Canon and Roman Law manuscripts in the Vatican Library*. A cura di S. Kuttner, R. Elze. Città del Vaticano 1987 (Studi e testi; 328), s. 252—255.

liczy już 9 tomów, sięgających do końca pontyfikatu Juliusza III (1513)⁶⁴. Seria ta zawiera supliki pochodzące z niemieckiego obszaru językowego. Ostatnie lata przyniosły kolejne przedsięwzięcia edytorskie. Polska edycja poloników z Archiwów Watykańskich — *Bullarium Poloniae* — obejmuje także akta z archiwum Penitencjarii⁶⁵. Ostatnim tomem, który się do tej pory ukazał, jest wolumin obejmujący pontyfikat Pawła II, zatem edycja ta kończy się obecnie na 1471 roku. Niestety materiał został wydany z licznymi błędami oraz w sposób utrudniający, a nawet uniemożliwiający zrozumienie źródeł. Ponadto polonika pochodzące z akt różnych urzędów papieskich zostały wydane razem, przemieszane jedynie w układzie chronologicznym, a bez podziałów rzeczowych i formalnych, co całkowicie pozbawia je kontekstu źródłowego i uniemożliwia zrozumienie funkcjonowania urzędów papieskich, z których pochodzą. W 2003 roku ukazała się edycja suplik z regestrów Penitencjarii Apostolskiej z diecezji Como we Włoszech z lat 1438—1484. Edycja ta — poprzedzona obszernym, blisko 160-stronicowym wstępem — zawiera 613 regestrów suplik⁶⁶. W 5 lat później Kirsi Salonen wraz z Sarą Risberg opublikowały edycję 453 suplik pochodzących od mieszkańców diecezji w Uppsali⁶⁷. Wreszcie, w ostat-

⁶⁴ *Repertorium Poenitentiarie Germanicum*. Bd. 1: *Eugen IV. 1431—1447*. Text bearb. von L. Schmugge mit P. Ostinelli und H. Braun. Indices bearb. H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 1998; Bd. 2: *Nikolaus V. 1447—1455*. Text bearb. von L. Schmugge unter mitarb. von K. Bukowska und A. Mosciatti. Indices bearb. H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 1999; Bd. 3: *Calixt III. 1455—1458*. Text bearb. von L. Schmugge und W. Müller. Indices bearb. H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 2001; Bd. 4: *Pius II. 1458—1464*. Text bearb. von L. Schmugge, P. Hersperger und B. Wiggerhauser. Indices bearb. H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 1996; Bd. 5: *Paul II. 1464—1471*. Text bearb. von L. Schmugge unter mitarb. von P. Clark. Indices bearb. H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 2002; Bd. 6: *Sixtus IV. 1471—1484*. Text bearb. von L. Schmugge mit M. Marsch und A. Mosciatti. Indices bearb. von H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 2005; Bd. 7: *Innozenz VIII. 1484—1492*. Text bearb. von L. Schmugge unter Mitarbeit von A. Mosciatti und W. Müller. Indices bearb. von H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Tübingen 2008; Bd. 8: *Alexander VI. 1492—1503*. Text bearb. von L. Schmugge unter Mitarbeit von A. Mosciatti. Indices bearb. von H. Schneider-Schmugge und L. Schmugge. Berlin—Boston 2012; Bd. 9: *Pius III. und Julius II. 1503—1513*. Text und Indices bearb. von L. Schmugge. Berlin—Boston 2014. Zob. przyp. 69.

⁶⁵ Supliki z regestrów Penitencjarii Apostolskiej są opublikowane w odpowiednich tomach *Bullarium Poloniae*: BP, T. 3, 5—6; T. 7: 1464—1471. Ed. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, J. Smołucha, P. Stanko. Romae—Lublin 2006. Wspominane już *Repertorium Poenitentiarie Germanicum* też podaje regesty suplik złożonych do Penitencjarii przez mieszkańców ziem polskich; głównie są to sprawy z diecezji gnieźnieńskiej, poznańskiej, krakowskiej, wrocławskiej.

⁶⁶ *Le suppliche alla Penitenzieria Apostolica provenienti dalla diocesi di Como (1438—1484)*. Ed. P. Ostinelli. [Milano 2003] (Materiali di storia ecclesiastica Lombard (secoli XIV—XVI), 5).

⁶⁷ S. Risberg, K. Salonen: *Auctoritate Papae, The Church Province of Uppsala and the Apostolic Poenitentiary 1414—1526*. Stockholm 2008.

nich latach dwaj wytrawni badacze angielscy Peter D. Clarke i Patrick Zutshi wydali supliki z Penitencjarii Apostolskiej z terenów Anglii i Walii (*Supplications from England and Wales in the Register of the Apostolic Penitentiary*, cytowane jako: SEW)⁶⁸.

To właśnie ostatni tom edycji suplik z terenów Anglii i Walii oraz ostatni tom edycji suplik z niemieckiego obszaru językowego zainspirowały powstanie niniejszego tekstu. Przejdźmy teraz do omówienia tych edycji. Nie są celem niniejszych uwag szczegółowe analiza i zweryfikowanie poprawności każdego odczytu, a raczej porównanie dwóch serii edycji, w których ostatnie tomy ukazały się niedawno, oraz — w rozleglejszym kontekście — przybliżenie na gruncie polskiej mediewistyki tematu Penitencjarii Apostolskiej i badań podejmowanych nad nią w ostatnim czasie. Szersza refleksja nad tematem jest tym bardziej uzasadniona, że interesujące nas tomy są częściami większych przedsięwzięć edytorskich; wreszcie, obydwie tomy dotyczą bliskich acz różnych okresów: następujących po sobie pontyfikatów: Aleksandra IV (supliki angielskie i walijskie) oraz Piusa III i Juliusza II (supliki z obszaru niemieckiego). Jest to dodatkowa okoliczność, utrudniająca bezpośrednie porównania i skłaniająca do spojrzenia właśnie na całe serie.

Na początku zaznaczmy, że obydwie przedsięwzięcia edytorskie mają odmienny charakter. *Repertorium Poenitentiariae Germanicum* jest wydawnictwem ciągłym, stopniowo rozwijającym się i wzbogacającym o kolejne tomy, z których każdy zawiera supliki z obszaru niemieckiego z okresu jednego pontyfikatu. Każdy zaopatrzone jest w osobny wstęp omawiający podstawę źródłową dla danego czasu, czyli prezentację tomów serii *Registra Matrimonialium et Diversorum* zawierających akta z danego pontyfikatu. W każdym tomie jest prowadzona osobna numeracja wydanych regestów i każdy z tomów jest też wzbogacony o oddzielne indeksy. Każdy jest więc niejako odrębną i zamkniętą całością, zachowującą zasady obowiązujące dla całej serii. W przygotowaniu jest już tom 10., który będzie obejmował supliki z czasów Leona X (1513—1521)⁶⁹.

Edycja suplik pochodzących z Anglii i Walii jest zamkniętym projektem wydania piętnastowiecznych suplik zarejestrowanych w registrach Penitencjarii Apostolskiej, zrealizowanym — ze względu na objętość materiału — w trzech tomach. Tom pierwszy zawiera wstęp do całości edycji (krótkie omówienie historii i organizacji Penitencjarii, obiegu suplik w urzędzie, źródeł do Penitencjarii, materii suplik i wreszcie historycznej wartości suplik). Natomiast

⁶⁸ *Supplications from England and Wales in the Register of the Apostolic Penitentiary 1410—1503*. Eds. P.D. Clarke, P.N.R. Zutshi. Vol. 1...; Vol. 2: 1464—1492. Cantenbury—New York 2014; Vol. 3: 1492—1503. Cantenbury—New York 2015.

⁶⁹ Po napisaniu niniejszego tekstu ukazał się tom 10. (RPG. Bd. 10: *Leos X. 1513—1521*. Text und Indices bearb. von L. Sch mugge. Berlin—Boston 2016). Zastosowana w nim metoda wydawnicza nie uległa zmianie i jest zgodna z przyjętą dla wcześniej wydanych tomów.

tom trzeci został uzupełniony o indeks wspólny dla wszystkich trzech tomów. Zatem właśnie ów trzeci tom publikacji dopełnia całość *Supplications from England and Wales in the Register of the Apostolic Penitentiary*.

Podstawą źródłową obydwu edycji są rejestry suplik z tomów serii *Registra Matrimonialium et Diversorum*. Występuje jedynie drobna różnica. W RPG nie został uwzględniony pierwszy, najstarszy zachowany tom *Reg. Matrim. et Div.* Podstawą źródłową dotychczas wydanych tomów edycji są zatem tomy *Reg. Matrim. et Div.*: 2 i 2 bis, 3—26, 28—58, przy czym dla tomu 9. (czasy Piusa III i Juliusza II) są to: 51—58. Natomiast dla SEW podstawą są tomy *Reg. Matrim. et Div.*: 1, 2, 2bis, 3—26, 28—51, przy czym dla ostatniego tomu, obejmującego pontyfikat Aleksandra VI, są to tomy: 42—51. Każda z edycji obejmuje nie całość materiału pochodzącego z danego okresu, ale jedynie rejestry suplik z wybranego obszaru, czyli dla RPG — krajów języka niemieckiego; wydawcy traktują to dość szeroko, gdyż uwzględniają także np. sporo suplik z diecezji przynależnych do prowincji gnieźnieńskiej, oprócz diecezji wrocławskiej również z diecezji wrocławskiej, ale i gnieźnieńskiej, poznańskiej, krakowskiej. To powinno tym bardziej skłonić historyków polskich do uważnego śledzenia serii. Natomiast dla SEW obszarem zainteresowania są: Anglia i Walia (prowincje Canterbury i York). Tak zakreślone obszary oznaczają, że obydwa projekty edytorskie znacznie różnią się skalą. Widać to na podstawie liczb. Edycja angielsko-walijska liczy sobie 4085 regestrów (w 3 tomach), natomiast edycja niemiecka, uwzględniając tomy do końca pontyfikatu Aleksandra VI (zatem w okresie porównywalnym z angielsko-walijską), zawiera 32 915 regestrów. Fakt pominięcia przez wydawców RPG tomu pierwszego serii — niezbyt obszernego zresztą — nie zmienia tych proporcji⁷⁰. Sprawy tam uwzględnione pochodzą z różnych części świata chrześcijańskiego, także z krajów języka niemieckiego, co jedynie powiększa liczbę piętnastowiecznych suplik niemieckich.

Układ obydwu edycji jest układem rzeczowo-chronologicznym, co w dużej mierze odpowiada organizacji registrów Penitencjarii. Rejestry są publikowane według kategorii spraw, które porządkowały akta Penitencjarii, czyli: *de matrimonialibus*, *de diversis fomis*, *de defectu natalium*, *de confesionalibus* itp. Oczywiście wydawcy uwzględniali zmiany, jakie w ciągu lat następowały w organizacji systemu rejestrowania, i stopniowe wyodrębnianie się kolejnych typów spraw w osobne kategorie. Wewnątrz poszczególnych kategorii wydawcy przyjęli układ chronologiczny, czyli podobnie jak w źródle. Odnotowujemy jedynie dwie zmiany. Mianowicie, zarówno RPG, jak i SEW podają w osobnych działach wszystkie sprawy z danej kategorii z okresu całego pontyfikatu, bez wyodrębniania poszczególnych lat. W registrach Penitencjarii widzi-

⁷⁰ W najstarszej księdze Penitencjarii wpisano rejestry ok. 750 suplik; zob. F. Tamburini: *Il primo registro...*, s. 417. Według moich obliczeń w *Reg. Matrim. et Div.*, T. 1 wpisano 742 rejestry.

my — od pewnego momentu — wyraźny układ roczny (osobne kwinterniony, czasem po kilka dla danej kategorii spraw w danym roku kalendarzowym/pontyfikatu). W efekcie tego w czasie lektury regestrów Penitencjarii mamy do czynienia z przemieszaniem kwinternionów tematycznych, z ciągłymi zmianami „działów” w sekwencjach rocznych, co wymaga sporej uwagi. Wydawcy zdecydowali się na publikację wszystkich spraw z danej kategorii w jednym zwartym bloku czasowym (pontykat), co wydaje się zabiegiem słusznym i ułatwiającym korzystanie z publikacji, a jednocześnie owo uporządkowanie nie utrudnia rozpoznania układu samych regestrów i ich wewnętrznej organizacji. Wydawcy SEW zdecydowali się na jeszcze jedną zmianę porządkową, mianowicie poprawili układ chronologiczny w poszczególnych działach. Sami tak o tym piszą: „Zachowaliśmy oryginalny układ według kategorii, ale wewnątrz nich umieściliśmy supliki w ścisłym chronologicznym porządku”⁷¹. Jak wspominałam, poszczególne sprawy zostały wpisane w kolejności następstwa, czyli mniej więcej chronologicznie. Jednak ten układ nie był konsekwentnie przestrzegany, stąd mamy dość często do czynienia ze swoistym „pomieszaniem” i regesty z datą wcześniejszą zostały wpisane po regestach późniejszych.

Ścisłe uporządkowanie chronologii wpisów wydaje się zmianą dyskusyjną. W jakimś stopniu ułatwia ona lekturę wydawnictwa oraz pracę z nim. Jednak zachowanie i oddanie w edycji pierwotnego układu regestrów w registrach Penitencjarii dodatkowo oddaje kontekst, co pozwala na wnioskowanie o funkcjonowaniu urzędu. Trzeba bowiem pamiętać, że data supliki jest datą wydania decyzji. Trudno nam natomiast wyrokować o momencie dotarcia suplik i czasie ich obiegu w urzędzie. Dla tych kwestii pewne „zakłócenia” chronologii regestowania mogą okazać się cennymi informacjami. Tym samym wprowadzenie przez wydawców zbyt wielu porządków zakłóca — w mojej opinii — recepcję źródła. O ile pogrupowanie kwinternionów tematycznych z jednego pontyfikatu w zwarte bloki jest faktycznie ułatwieniem recepcji źródła bez odbierania czytelnikom dodatkowych informacji, o tyle ułożenie chronologii regestrów, czyli ułożenie ich według daty decyzji, wydaje się nadmierną ingerencją edytorów i pozbawianiem odbiorców dodatkowych (cennych!) danych. Stąd ta poprawka wydaje mi się nieuzasadniona. Oczywiście, w wypadku publikacji regestrów suplik pochodzących z określonego terytorium mamy do czynienia ze swoistym wyborem źródeł (według kryterium terytorialnego), zatem siłą rzeczy każdy z regestrów jest w pewnym sensie „wyjęty” ze swojego kontekstu źródłowego. Jedynie publikacja całych regestrów w pełni pokazywałaby samo źródło. To przedsięwzięcie wydaje się jednak trudne do realizacji, a przy obecnym stanie edycji chyba już nieuzasadnione. Niemniej porządkowanie chronologii nawet wyboru regestrów, czyli regestrów pochodzących z da-

⁷¹ SEW, T. 1, s. LIX. Tłumaczenie własne — M.S.

nego terytorium, także odejmuje cenne, pośrednie informacje, mogące pomóc w analizie wydawanego materiału.

Problem nie zawsze poprawnej chronologii regestów w RPG został rozwiązany odmiennie niż w SEW. W RPG zachowano układ regestów z oryginalnych regestrów Penitencjarii, czyli wpisy są w wydawnictwie ułożone według miejsca w registrach, a nie dat, a zatem mniej więcej chronologicznym, ale bez chronologicznego porządkowania regestów. Natomiast do licznych indeksów, które towarzyszą poszczególnym tomom, został też dołączony wykaz wydanych suplik (podano tylko numery) według dat. W tym wykazie numery suplik wymieniono chronologicznie, a także z pominięciem podziału na kategorie. To pozwala czytelnikowi sprawnie zorientować się, które supliki — od jakich osób, z których diecezji i w jakich sprawach — zostały rozpatrzone w tym samym lub bliskim czasie. Sądzę, że takie rozwiązanie jest korzystniejsze, pomimo iż zmusza do wertowania tomu w poszukiwaniu kolejnych suplik. Wydawcy z jednej strony oddają układ wydawanego źródła, z drugiej strony dają narzędzie do łatwego poruszania się w nie zawsze przejrzystej chronologii tego źródła.

W registrach Penitencjarii mamy do czynienia z dwoma typami regestów. Sprawy typowe i sformalizowane wpisywano w formie dość skrótowej, podając jedynie niezbędne dane, głównie dotyczące odbiorcy: imię, stan (świecki/duchowny), czasem urząd lub funkcję, nazwę diecezji oraz datę wydania decyzji (czyli datę supliki) i formę tej decyzji. Natomiast samą sprawę opisywano w dużym skrócie. Przykładem niech będzie prośba o dyspensę od przeszkody małżeńskiej z diecezji wrocławskiej, z pierwszego roku pontyfikatu Aleksandra VI: „Dominus Prachwitez laicus Wratislaviensis dioc. et Margaretha Gloubes mulier dicte dioc. petunt cum ipsis dispensatio de contrahendo in quatro consanguinitatis gradu predecendibus sponsalibus per verba de futuro cum legitimatio proles exinde suscipiende fiat de speciali Jul eps Brictonorien. Rome [apud sanctum petrum] iij Id Aprilis [= 11 IV 1493 r. — M.S.]”⁷². Podobnie krótkie są regesty suplik dotyczące dyspens od defektu urodzenia, dyspens od postów, próśb o przywileje wyboru spowiednika, o ołtarz przenośny, zezwoleń na pielgrzymkę i wielu innych spraw sformalizowanych. Natomiast niektóre supliki (zwłaszcza z kategorii *de declaratoriis*) — nietypowe i indywidualne — były wpisywane do regestrów *in extenso*. Dzięki temu możemy poznać często złożone i zawile okoliczności wielu spraw, z którymi zwracano się do Penitencjarii, a także — niejako pośrednio, czytając akta papieskiego urzędu — uczestniczyć w lokalnych wydarzeniach, sporach, kłótniach oraz małych-wielkich dramatach zwykłych ludzi. Ten podwójny system regestowania suplik przycho-

⁷² *Reg. Matrim. et Div.*, T. 42, f. 94r. = RPG, T. 8, nr 144: Adam Prachitez laic. et Margareta Gloubes mul. Wratislav. dioc.: petunt disp. de contrahendo in 4. consang. grad. predecendibus sponsalibus per verba de futuro cum. legit. prol. suscipiende (f.d.s. Jul. Brictonorien.) Rome 11. apr. 1493 PA 42 94r.

dzących do Penitencjarii znajduje odzwierciedlenie w omawianych tu seriach RPG i SEW. Część spraw (prośby sformalizowane) jest wydawana w postaci jak najkrótszego rejestru, podczas gdy inne (prośby indywidualne) w formie rozbudowanego wpisu. Niemniej w obydwu seriach przyjęto trochę różniące się metody prezentacji owej różnorodności regestrów suplik z akt Penitencjarii. Nie bez znaczenia była także — jak sądzę — skala obydwu przedsięwzięć, co widać na podstawie liczb. Suplik angielskich i walijskich z okresu 1409—1503 jest ośmiokrotnie mniej niż suplik z obszaru języka niemieckiego z analogicznego czasu. Duża ilość materiału zmusiła wydawców zarówno RPG, jak i SEW do przestrzegania dyscypliny w przekazywaniu treści poszczególnych regestrów suplik. Zastosowano jednak różne rozwiązania szczegółowe.

Wydawcy SEW przyjęli dwa wzory edycji, czyli zgodnie z duchem źródła: supliki dłuższe i bardziej złożone zostały wydane w całości, supliki krótsze i formalne zostały skrócone. Dłuższa forma edycji wpisu do rejestrów Penitencjarii składa się z dwóch części: angielskiej i łacińskiej. Część angielska to: data (podana według kalendarza współczesnego), krótki regest zawartości oraz numer rejestru i strony, gdzie wpisano suplikę. Po tym od nowej linijki: data według kalendarza rzymskiego (która w księgach Penitencjarii była umieszczana na marginesie), tekst supliki (po łacinie) oraz — w nowym wierszu — formuła zgody.

Krótsza forma wydania regestrów, zastosowana dla wpisów bardziej sformalizowanych, jest podawana po angielsku (z jednym wyjątkiem) i została skonstruowana następująco: data (według zapisu współczesnego), opisanie treści supliki z zastosowaniem maksymalnych skrótów, a nawet odwołań do innych, w dłuższej formie wydanych regestrów, formuła zgody oraz numer rejestru i karta. Formuła zgody jest podawana albo w pełnym brzmieniu, jakie wpisa-no do regestrów (po łacinie), albo też jest to jedynie numer innego rejestru. Na przykład: SEW, T. 3: „nr **3886**. Rome [at St Peter's], 1 April 1500. Ieuan Hwon, layman, St David's dioc., seeks the same as **3806**. Approved with **3887**. Reg. 48, fol. 940r” (SEW, T. 3, s. 139). Pod nr 3806 znajdujemy informację o przedmiocie supliki Ieua-na Hwona: „[...] [a licence] to have a portable altar in the form usually granted” (SEW, T. 3, s. 122). Natomiast pod nr 3887 odczytujemy formułę zgody na suplikę Ieua-na Hwona: „*Fiat de specialibus pro omnibus Jul. epsicopus Brictonoriensis regens* (approved with 3886 and another supplication not from England and Weles)” (SEW, T. 3, s. 139). Wszystko zatem jest jasne: 1 kwietnia 1500 roku pewien Walijszyk Ieuan Hwon otrzymał przywilej ołtarza przenośnego.

I drugi przykład, który pokazuje, że — skądinąd słuszna — idea skracania sformalizowanych suplik może wprowadzić zamieszanie i wątpliwości: SEW, T. 3: „**3712**. Rome [at St Peter's], 8 April 1494. Gwilym Perye, scholar, Llandaff dioc., requests the same dispensation as **3702**. *Fiat de speciali Iul. episcopus Brethonoriensis regens*. Reg. 43, fol. 408r” (SEW, T. 3, s. 105). Pod nr 3702

czytamy, że niejaki kleryk Thomas Lammyman z diecezji Lincoln „born of an unmarried man and an unmarried woman, [request] a dispensation *in prima forma* from his defect of birth. *Fiat de speciali* [...]” (SEW, T. 3, s. 103 (15 VI 1493)). Należy więc rozumieć, że niejaki Gwilym Perye, bohater supliki datowanej na 8 kwietnia 1494 roku (SEW, T. 3, nr 3712), też prosił o dyspensę od defektu urodzenia, skoro wydawcy odwołują się właśnie do supliki Thomasa Lammymana (SEW, T. 3, nr 3702). Pojawia się jednak wątpliwość: jaki był status rodziców Gwilyma? Wydawcy nie podali tej informacji w regeście supliki Gwilyma, a na pewno była ona wpisana do regestrów Penitencjarii, ponieważ taka wiadomość była podawana zawsze. A zatem, czy odwołanie się wydawców do nr 3702 oznacza także wskazanie nie tylko rodzaju dyspensy, ale również statusu rodziców kleryka? Tak należy to rozumieć. Niemniej spojrzenie na inne regesty, poprzedzające i następujące po nr 3712, wprawia w pewną konfuzję. Mianowicie wydawcy w regestach wpisanych pod nr 3710, 3711 oraz 3713—3716 wszędzie umieszczali odwołania do nr 3702 zamiast rodzaju dyspensy, o którą dana osoba prosiła, jednak w kilku przypadkach podali też status rodziców suplikanta; i tak: nr 3710 i 3711: duchowni proszący o dyspensę pochodzili ze związków księży z pannami; 3714: rodzicami duchownego zwracającego się do Penitencjarii byli żonaty mężczyzna i niezamężna niewiasta. W pozostałych regestach z interesującej nas grupy, czyli nr 3712, 3713, 3715 i 3716, nie podano statusu rodziców suplikantów. Rozumieć należy, że podobnie jak w wypadku Thomasa Lammymana (SEW, T. 3, nr 3702) pochodzili oni ze związków wolnych ludzi. A to oznacza, że to samo przywołanie regestu nr 3702 w różnych miejscach niesie różne treści: raz jest to jedynie wskazanie rodzaju dyspensy, w innych przypadkach także wskazanie statusu rodziców petenta. Trzeba przyznać, że system skracania zastosowany przez wydawców SEW nie jest w tej kwestii zbyt przejrzysty. Tę obserwację można wręcz rozciągnąć na całość publikacji. Ciągłe powoływanie się na różne wcześniejsze lub późniejsze wpisy zmusza czytelnika do nieustannego poszukiwania treści, które składają się na interesującą go suplikę. Taki system skrótów rodzi też niebezpieczeństwo łatwiejszego popełnienia błędów przez samych wydawców.

Wydaje się, że metoda przyjęta przez wydawców RPG jest bardziej czytelna i prostsza w odbiorze, a także bardziej efektywna (pozwala oszczędzić papier, a na pewno czas czytelnika).

Wydawcy RPG przyjęli rygorystyczny system skracania publikowanego materiału. Również tutaj mamy zarówno dłuższe, zindywidualizowane w treści regesty, jak i krótkie noty dla suplik typowych, co odzwierciedla różnicowany charakter regestrów Penitencjarii. W RPG przyjęto zasadę maksymalnego skracania wszystkich formalnych części regestu wpisanego do regestrów Penitencjarii (zarówno w wypadku wpisów *in extenso*, jak i krótkich regestrów) oraz skracania wszystkich słów i wyrażeń często w regestach występujących. Rozbudowane wykazy skrótów zamieszczane w każdym z tomów ułatwiają

czytelnikowi szybkie zrozumienie każdej zapiski. Wydawcy RPG ograniczają się jedynie do języka źródła, czyli łaciny. Wszystkie regesty suplik są podawane po łacinie, zarówno długie wpisy *in extenso*, jak i krótkie, formalne supliki, których treść w SEW podawana była po angielsku. Wpisy długie nie są przez wydawców RPG opatrywane dodatkowym regestem w języku wernakularnym (czyli w tym wypadku po niemiecku), tak jak to robią wydawcy SEW. Pominęto też przypisy rzeczowe, co jest istotną różnicą w stosunku do założeń SEW, gdzie wydawcy opatrują publikowany materiał źródłowy często obszernymi przypisami.

Pomimo dużej liczby skrótów wydawany w RPG materiał jest bardzo przejrzysty. Wskażmy przykład z kategorii *de defectu natalium* dla łatwiejszego porównania z metodą stosowaną w SEW. W RPG zapiska taka jest podawana w następujący sposób: „Martinus Gerasteyn scol. de Vuinteren Colon. dioc. (solutus/solute): de disp. in prima forma (f.d.s. Jul. Brictonorien) Rome 22. aug. 1492 tempore assumpti apostolatus off. ab Alexandro papa VI PA 42 254r.” (RPG, T. 8, nr 3454⁷³). W takim zapisie pominęto wszystkie formalne lub oczywiste elementy (np. informację, że suplikant zwraca się z prośbą do Penitencjarii, prosi o coś), ograniczając go jedynie do informacji podstawowych i zmiennych: imię, stan, nazwa diecezji, status rodziców, typ dyspensy, formuła zgody (f.d.s. = *fiat de speciali*), data, źródło (nr woluminu i karta). Wydawcy RPG nie skracają treści poprzez odwołania do innych wpisów, ale stosując skróty, których używają także w dłuższych wpisach. Zawsze jest skracana formuła zgody, wyrażana jedynie syglami (f.d.s. = *fiat de speciali*; f.d.s.e. = *fiat de speciali et expresso*; f.u.p. = *fiat ut petitur* itp.); skróceniu ulegają powszechnie znane określenia osobowe (mul. = *mulier*; laic. = *laicus*; nob. = *nobilis*; abb. = *abbas*; pleb. = *plebanus*; vic. = *vicarius* itp.), terminy prawne (absol. = *absolutio*; affin. = *affinitas*; ben. = *beneficium*; c.c. = *cum cura*; disp. = *dispensatio*; irr. = *irregularitatis*; litt. = *littera*) i wiele innych. Pozwala to na oszczędność miejsca bez szkody dla czytelności tekstu i bez konieczności stałego wertowania książki w poszukiwaniu innych regestów (wskazanych przez wydawców). Trzeba jednak przyznać, że maksymalne skracanie wszystkiego, co możliwe, wymaga od czytelnika dużej uwagi i dużej wiedzy podczas korzystania z wydawnictwa. Jest to jednak publikacja specyficzna i przeznaczona dla specjalistów, zatem ten wymóg nie wydaje się nadmierny.

Na zakończenie prezentacji różnic między obydwoma publikacjami chciałabym zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię. Otóż wydawcy SEW przyjęli zasadę, że w krótkich regestach spraw formalnych podawanych po angielsku imiona, patronimiki oraz nazwy miejscowe są tłumaczone na angielski, a imiona Walijszyków są podawane w wersjach walijskich, pomijany jest więc

⁷³ Podaję przykład z tomu 8., czyli również z czasów pontyfikatu Aleksandra IV, tak, aby korespondował z wcześniej podanymi przykładami walijskimi. Zasady wydawnicze są niezmienne w całej serii RPG.

zapis łaciński. Jedynie w wypadkach wątpliwych w nawiasach i kursywą wydawcy podają także wersję oryginalną. Z jednej strony wydaje się to zrozumiałe, skoro cały regest supliki w sprawie formalnej jest podawany w języku wernakularnym; z drugiej strony jednak czytelnik musi zaufać wydawcom, że wszystkie imiona i nazwy zostały odczytane poprawnie, nie ma bowiem możliwości zweryfikowania odczytu (poza jedynie tymi wypadkami, gdy sami edytorzy przyznali się do wątpliwości). Wydawcy RPG, pozostając wiernymi językowi źródła, nie germanizują imion i nazw miejscowych, a jedynie starają się jak najpoprawniej odczytać, co pisarz wpisał do regestrów Penitencjarii. Trzeba pamiętać, że mogło to znacznie odbiegać od faktycznego brzmienia imienia lub nazwy miejscowej, zwłaszcza w wypadku nazw trudnych dla włoskiego „oka i ucha”. Moje doświadczenie w kwestii korzystania z akt Penitencjarii — ograniczone głównie do spraw polskich — wskazuje, że wydawcy na ogół dość poprawnie odczytywali ciągi liter, ale już interpretacja ich znaczenia (jaka miejscowość, jaki przydomek się za nimi ukrywa) faktycznie nastroczała wielu trudności. Wydaje mi się, że oddanie w tym punkcie głosu samemu źródłu jest najwłaściwszym wyborem wydawców. Wówczas czytelnik, a jest nim wszak specjalista, może sam dokonać interpretacji.

Trudno jednoznacznie oceniać, który system jest lepszy — SEW czy RPG. Są one przystosowane do publikacji różnej liczby suplik. Stąd wydawcy suplik angielskich i walijskich mogli pozwolić sobie na przeznaczenie więcej miejsca na każdy z wpisów (mamy zatem i przypisy rzeczowe, i angielskie regesty przy dłuższych tekstach po łacinie). Zasadniczo różnicę pomiędzy obydwiema edycjami można widzieć w podejściu do materiału. Wydawcy RPG skupili się na źródle i starali (starają) się, jak najpełniej oddać jego specyfikę w publikacji: stąd mamy i obszerne wstępy do każdego tomu, szczegółowo opisujące poszczególne woluminy regestrów Penitencjarii, będące podstawą edycji danego tomu, i ograniczenie się jedynie do łaciny. Pewien mankament można widzieć w pominięciu w edycji zapisu daty według kalendarza rzymskiego (czyli w „języku” źródła). Natomiast wydawcy SEW poszli o krok dalej i za cel postawili sobie nie jedynie udostępnienie historykom treści spraw, z którymi mieszkańcy Anglii i Walii zwracali się do Penitencjarii, ale także pewną wstępną interpretację i opracowanie tego materiału; stąd mamy większy udział języka angielskiego: regesty suplik dłuższych, towarzyszące edycji wpisu do regestrów, oraz ograniczenie się przy suplikach sformalizowanych jedynie do omówienia treści w języku wernakularnym, podawanie imion i nazw miejscowych w wersjach angielskiej i walijskiej, obszerne przypisy referujące np. kariery poszczególnych petentów, okoliczności wniesienia supliki itp. Za główny mankament należy uznać właśnie częściową rezygnację z łaciny, a przez to odebranie w większości przypadków źródłu prawa samodzielnej wypowiedzi.

Na zakończenie trzeba wyrazić duże zadowolenie z podejmowania przez historyków kolejnych inicjatyw edycji suplik kierowanych do Penitencjarii

Apostolskiej w średniowieczu i wczesnej nowożytności. Udostępnianie coraz większej ilości materiału sprzyja rozwojowi studiów nad funkcjonowaniem samego urzędu, ale także nad złożonymi relacjami pomiędzy papieżem a poszczególnymi obszarami chrześcijańskiego świata. Materiał, jaki otrzymujemy, pozwala również wnikać w codzienność zwykłych ludzi, w ich problemy, spory, strategie i plany (np. małżeństwa, akty pobożne) — w ich życie. Wart jest on propagowania i głębszego wykorzystywania przez historyków.